

*Sen K. Amartya**
Harvard University

АДАМ СМИТ И САВРЕМЕНО ДРУШТВО**

Сажетак

Овај рад доказује да су многа Смитова схватања, посебно она из „Теорије моралних осећања“ значајна за савремену етику и економију, данас потцењена. У економији, нпр., Смит није само разматрао повољност личног интереса у тржишној размени, већ и широк дијапазон моралних мотива и институција потребних за одржавање економских активности, уопште. У етици, Смитов концепт „непристрасног посматрача“, који је у стању да на наша осећања гледа са дистанце, доприноси потпунијем разумевању захтева правде, нарочито путем схватања непристрасности као ширења вредносног хоризонта изван интереса локалних група. Смитов отворен, упоредни приступ усмерен на форме друштвене реализације правде у супротности је са оним што ја зовем „транценденталним институционализмом“, популарним у савременој политичкој филозофији и посебно повезаним са радом Џона Ролса. Кључне речи: морална осећања, Адам Смит, трезвост, лични интерес, једнакост, правда, Џон Ролс.

Бити на Универзитету Адама Смита (Adam Smith) да би заједно са другим научницима прославили јубилеј првог издања чуве-

* Sen Amartya, „Adam Smith and the contemporary world“, *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 3(1), стр. 50-67. Превео Милош Крстић, стипендиста Министарства науке, просвете и технолошког развоја.

** Превод је настао у оквиру пројекта „Унапређење конкурентности јавног и приватног сектора умрежавањем компетенција јавног и приватног сектора у процесу европских интеграција Србије“ (бр. 179066) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Р. Србије.

не књиге *Теорија моралних осећања* (1750) била је огромна част за мене. Несумњиво је да је ова књига неколико векова имала значајан утицај на филозофију, политику и економску науку. О њеном утицају биће још речи касније, а сада је важније говорити о актуелности идеја и аналитичких достигнућа Адама Смита. Нико не сумња у улогу коју је имала књига *Истраживање о природи и узроцима богатства народа* и не расправља о значају *Теорије моралних осећања*. Овом приликом покушаћемо да исправимо начињени пропуст.

У чему је актуелност Смитових идеја? Није лако одговорити на ово питање, зато што је диапазон идеја Адама Смита сувише широк. Начини на које треба размишљати, а које је предложио Смит остали су неизучени, иако су његове идеје често цитиране. Због значаја идеја, овај пут, поступићемо другачије.

I

Посебан допринос Адама Смита састоји се у томе што су његове идеје помогле да предмет економске науке добије нову форму. Прихваћено је да Смит називају оцем економије и опште призна то је да је највише допринео да економија постане научна дисциплина. Могуће је, да је некако чудно говорити о економији као „научној дисциплини“, када се зна са чиме се све професионални економисти срећу! Уистину, наука није прва реч која пада на памет у време велике кризе. Осим тога, економисти нису могли да предвиде кризу и да предложе начине за хитно спашавање „лоше закрпљеног“ света.

Та нова скепса заснована је на данашњим сумњама по питању законитости категорије „социјална правда“. Економија или социологија могу се бавити размишљањем и просуђивањем, али можемо ли их сматрати научним дисциплинама? Не можемо да се не сетимо Ауденовог (Auden 1947) савета:

Све

У чему се налази речца „социо“

Не чини ти

Смит је сигурно створио друштвену науку и не само једну. Много тога о економској науци спознали смо из његових радова. Обилато се, у савременим економским публикацијама, одужује дуг Смиту, али, на жалост, сва размишљања поштовалаца не одража-

вају истински смисао његових идеја. Многи виде у Смиту само гуруа тржишне економије, човека једне идеје, која пропагира савршенство и самодовољност тржишта. Мени је представљен случај, који је „одјекнуо“ у недавном чланку „Њујоршке ревије књига“, да индекс цитираности Смита премашује индекс његове читаности (Sen 2009a). Такво упрошћено схватање Смитових идеја, наравно, веома је далеко од онога што је класик, уствари тврдио.

Смит је испитивао зашто се (посебно како) развој тржишне економије показао ефикасним и истакао неопходност да и друге институције подрже тржиште да би му осигурале опстанак. Смит је указао на услове у којима друге установе ограничавају и допуњају тржиште како би се избегла нестабилност, неравноправност и пропадање.

2

Један од тих аспеката Смитове теорије, сада скоро заборављен, односи се на немогућност да се објасни пропадање, а да се при томе, не размотри питање неједнакости. Висина дохотка треба да помогне индивидуи да одржи минимални ниво радне способности и да добије могућност напретка према општем прогресу и порасту дохотка осталих чланова друштва. На пример, према Смитовом мишљењу, да би се човек појавио без стида у богатом друштву, потребно му је да оствари већи стандард и друге облике јавне потрошње. То важи и за остале личне ресурсе неопходне за учешће у друштвеном животу, а и у многим случајевима и за елементарно самоуважавање.

У огромном броју књига савремене литературе, на тему „релативно сиромаштво“, у суштини се обрађују идеје о којима је Смит говорио у својој књизи „Богатство народа“⁽¹⁾. Ово је било важно за покретање борбе против неједнакости, као и за праћење процеса економског развоја. Данас је популарно, са позиције јавног сектора, нагласити неопходност концентрисања ресурса на отклањању сиромаштва, а да се при том не приступа проблему неједнакости. Смит је, оповргнувши ову тезу, показао да сиромаштво ствара неједнакост. Ова мисао је врло присутна у савременој политичкој дискусији.

1) Види у: Smith, 1976 [1789], 351-352. О односу релативних неједнакости и сиромаштва види у: W. G. Runciman (1966), and Peter Townsend (1979).

Са друге стране, Смит је са проницљивошћу, најавио погубан утицај оних, које је Смит назвао „расипницима“ и „шпекулантима“.²⁾ Анализа финансијских шпекулација добија значење у условима актуелне кризе. Увереност у постојање „мудрости“ тржишне економије, због које су углавном све врсте регулаторних норми у САД-у изгубиле на значају, довела је до тога да се на делатност „расипника“ и „шпекуланата“ није обраћала пажња.

Интересантно је у датом контексту запазити да је Бентам (Bentham) написао Смиту дугачко писмо, у коме је изложио своју сумњу поводом ове анализе, оспоривши, нарочито, Смитово запажање које се односи на „расипнике“ и „шпекуланте“. Према мишљењу Бентама, они, које је Смит назвао „шпекулантима“, били су иноватори и пионири економског развоја.

3

Смит никако није сматрао идеалним чист тржишни механизам. Није говорио о томе да је значајан само мотив личне користи. У *Теорији моралних осећања* Смит је врло јасно и убедљиво изложио важност мотива који су више одржавали личну корист, и назвао их „трезвеношћу“.

У овој књизи наилазимо на две универзалне идеје. Прва (епистемолошка) каже да човеком управљају не само лични интереси, већ и трезвеност. Друга (рационална) има значајне моралне и практичне разлоге да истакне мотиве који се разликују од личних интереса (у грубој или финијој форми).

У делу *Теорија моралних осећања*, где Смит потврђује да, иако је, трезвеност врлина која човеку пружа највећу корист [...] човекољубље, правда, великодушност, потреба за срећом чине суштину врлине и веома су корисне за људе“ (Smith 1975 [1790], 189-190). Последња економска криза јасно је показала да је за напредак нормалног друштвеног уређење неопходно одрећи се нерегулисаних и неограничених личних користи. Чак је Џон Мекејн (John McCain), кандидат републичке партије за председника САД-а 2008. год. у својој предизборној кампањи указивао на „похлепу“ Вол-Стрита.

Иако је значај мотива често био предмет Смитових расправа он је заслужио репутацију најверније присталице личног интереса. На пример, излажући у два добро позната чланка своју „теорију

2) Види у: Bentham 1843b, параграф 426 и фуснота.

личног интереса“, у којој се претпоставља да тај интерес преовладава код већине људи, познати чикашки економиста Стилгер (Stigler) је потврдио да прихвата идеје Смита³⁾. При том, треба рећи, да Стилгер није био једини који се слагао са Смитовим идејама, јер је било и других аутора. Многи аутори се стално позивају на Смита, доказујући своја друштвено-теоријска гледишта. Очигледно, теорија рационалног избора привукла је многе економисте, у којој се рационалност поистовећује са разумно прихватљивим личним интересом. Следећи такву моду, цело покољење политичких аналитичара и специјалиста „економске анализе права“ у савременој економској теорији, наставља да у Смиту проналази подршку за своје ограничене и упрошћене теорије рационалности.

Није јасно шта се све приписује Смиту⁴⁾. Разлог слободног тумачења његових идеја лежи у томе што се питања рационалности и адекватности личног интереса, као израза мотивације, свODE на сувише уско питање: која је мотивација потребна да би се могле објаснити намере људи за тржишном разменом. Смит је утврдио да нема друге мотивације за тржишном разменом, осим личног интереса. У најпознатијем, нашироко цитираном ставу из *Богатства народа* Смит каже: „не очекујемо да од благонаклоности пивара или пекара, добијемо свој обед, већ од задовољења њихових интереса. Ми се не ослањамо на хуманост, већ на њихов егоизам“ (Smith 1976 [1789], 26-27).

Месар, пивар, пекар хоће наш новац у размену за месо, пиво, хлеб, а ми смо спремни да то платимо. Размена доноси корист свима и ми не морамо да будемо жестоки противници овакве размене. Ово је питање мотивације (код склапања уговора), а не потврде прикладности личне користи за економски успех у целини.

Нажалост, често изучавајући економску теорију Адама Смита, наводи се само горе цитирани став, иако у њој аутор помиње размену (а не расподелу или производњу) и, нарочито, мотивацију која лежи у основи размене (а не оно што нормалну размену чини стабилном: на пример, међусобно поверење и сигурност). У осталим текстовима он (Смит) детаљно разматра улогу других мотива који утичу на људско понашање. Тако је утврдио да се банкноте у власништву лица са високим кредибилитетом исплаћују без ика-

3) Види: Stigler 1971, 237; и Stigler 1981, 176.

4) Ово погрешно интерпретирање Смитових идеја је подробније објашњено у: “Adam Smith’s prudence” (Sen 1986); и у *On ethics and economics* (Sen 1987).

квих условљавања издавањем чека на одређену количину злата и сребра. (Smith 1976 [1789], 292).

Иако се поједини аутори задовољавају Смитовом интерпретацијом у смислу „месара, пивара, пекара“, они нису у стању да схвате разлоге последње кризе (људи и данас, као и пре, теже размени када за то постоје најмање могућности) док Смита не би зачудиле „чудовишне“ последице неповерења међу људима.

Смит је показао да понекад наше морално понашање тежи једноставно извршавању прописаних конвенција. Приметио је, да је „човеку способном да размишља и доноси одлуке без проверавања искуства“ лакше да оцени снагу неких моралних аргумената. (Smith 1975 [1790], 192) Ово не значи да људи, када бирају начин деловања, избегавају да се нађу под утицајем других побуда – ширих од личних интереса.

Важно је напоменути да човек свој избор не мора сматрати чином који је у складу са чврсто успостављеном социјалном праксом чак, и када на његово понашање утиче мишљење о моралу. Ево шта Смит мисли о томе у „Теорији моралних осећања“: „Већина људи се понаша пристојно и у току целог свог живота не учини ни један преступ којим би се ово мишљење оповргло. Они поступају јединствено на основу опште усвојених правила“ (Smith 1975 [1790], 162).

Смит је посветио пажњу „моћи општепризнатих правила“ која имају важну улогу у анализи човековог понашања и његових друштвених последица. Ни свестан избор, ни примена утврђених правила не морају да доведу само до задовољења личних интереса. Ми нисмо затворени неким чврстим оквирима апсолутно приоритетног егоизма. Лоповска врхушка нечасног бизниса (каква је америчка међународна група, Inc.) неизбежно тежи лоповлуку; она бира лоповлук према својим склоностима, без икаквог рационалног размишљања, и да при том, не помињемо морално понашање.

4

Смитова мишљења су веома важна за објашњење садашње глобалне финансијске кризе као и за изразу начина не само за излазак из ње, већ и за стварање прихватљивог и уређеног друштва. У његовим радовима описани су и неки фундаментални појмови, попут правде и непристрасности. Како је моја књига „Идеја прав-

де“ (Sen 2009b) у највећој мери заснована на Смитовој концепцији, можда могу да покажем која сам аналитичка размишљања позајмио од Смита.

Иако је тема социјалне правде вековима присутна, она је постала, нарочито, популарна у 18. и 19. веку захваљујући европском просветитељству. Томе је допринела политичка клима везана за друштвене и економске трансформације у Европи и Америци. У области теорије правде водеће мисли просветитељства поделиле су се у два тора, чијим се разликама поклањала сувише мала пажња, иако то не заслужују.

Први прилаз начинио је Томас Хобс (Thomas Hobbes) у 17. веку, чије су идеје у разним видовима убаштинили водећи мислиоци Џон Лок (John Locke), Жан-Жак Русо (Jean-Jacques Rousseau) и Имануел Кант (Immanuel Kant). Ови аутори усредсредили су пажњу на дефинисање идеално праведних институционалних структура једног друштва. Такав прилаз се може назвати „транцендентални институционализам“ и има две значајне црте. Као прво, основна пажња се поклања идеалу правде, а не односима којима се пореди правда и неправда. Није реч о поређењу могућих друштава, од којих свако може бити несавршено, као и о поређењу карактеристика друштва које не мора да буде транценденталне по питању правде. Овде је реч о испитивању у којем би се одредила природа „правде“, а не утврдио критеријум правичности друштвеног система.

Као друго, транцендентални институционализам је усредсређен на кориговање постојећих институција, а не на то, каква друштва реално постоје. Природа друштава, која се открива на основу података о институцијама, мора да зависи од неинституционалних карактеристика – од реалног понашања људи и од њихове узајамне социјалне повезаности. Узимајући ово у обзир, у оквиру транценденталног институционализма остварује се потрага за идеално праведном институцијом, а не за проналажењем начина кориговања ситуације у друштву.

Обе ове црте односе се на начин мишљења у оквиру концепције друштвеног договора коју је, пре свега, лансирао Хобс, а затим су је следили Лок, Русо и Кант. Хипотетичка „друштвена погодба“ која мора бити остварена укључује идеалан скуп институција као алтернативу хаосу који би, у противном, настао у друштву. Коначан резултат се своди на стварање теорије правде фокусиране на транценденталном опредељењу идеалних института и правде.

Али неки теоретичари епохе просветитељства, међу којима је Смит могуће био водећи, за разлику од трансценденталног институционализма, користили су скуп упоредних приступа који се односе на форме друштвене реализације правде (настали као последица постојећих институција, понашања и других чинилаца). Разне верзије упоредне анализе могу се наћи, нпр., у радовима Смита, Маркиза де Кондорса, Бентама, Волстонкрафа, Маркса, Мила као и код других мислилаца 18. и 19. века. Сви су они добро познавали Смитов приступ. Маркс (Marx) је чак приговорио Милу (Mill) што се, усудио да покаже своју солидарност са Смитом. Колико ће далеко отићи мали човек, чудило се Маркс, ако тежи да се нађе у истом реду са великим.

Иако су ти аутори имали различите представе о стварању услова за правду и предлагали различите начине за анализу друштвених система, сви су упоређивали она друштва која постоје у реалном животу или она која могу настати, неограничавајући своју анализу трансценденталним потрагама за идеално праведним друштвом. Усредсредивши се на супротстављање реалних друштвених система, они су често били највише заинтересовани за утврђивање очигледне неправде (у свету): ропство или беду проузроковану неправичним политикама, бесмислено строгим кривичним кодексима или растућом експлоатацијом, или понижавајућим положајем жене.

Разлике између два приступа – трансценденталног институционализма, са једне стране, и упоређивања реалних последица реформи друштвених институција, са друге стране, апсолутно постоје. Прва традиција је, у великој мери, постала основа садашњем мејнстриму политичке филозофије у оквиру теоријских испитивања правде. Најбољи и најауторитативнији опис таквог приступа правди може се наћи у радовима познатог политичког филозофа (данашњице) Џона Ролса⁵⁾. Заиста, он је у својој „Теорији правде“ (1971) формулисао „принципе правде“ намењене за одређивање идеално праведних институција.

Велики број савремених теоретичара правде кретали су се у правцу трансценденталног институционализма (у правом смислу

5) Као што је Ролс објаснио у *Теорији правде*: Мој циљ је да представим концепцију правде која генерализује и уздиже на виши ниво апстракције карактеристике теорија друштвеног уговора Лока, Русоа и Канта. Види његову књигу *Political liberalism* (1993) и рад “Justice as fairness” (1958)

речи). При том имам у виду Роналда Дворкина (Ronald Dworkin), Дејвида Готијера (David Gauthier), Роберта Нозика (Robert Nozick) и друге филозофе. У њиховим теоријама представљене су различите и постојано важне идеје које дотичу услове „праведног друштва“. Све те теорије су обједињене заједничким циљем: одредити правила правде и институције (иако ово одређивање има различите форме). Описивање карактеристика апсолутно праведних институција постало је главни циљ савремених теорија правде.

Ова традиција није одговарала духу Смита, чији су циљ биле реалне последице реформе (а не праведне институције и установе) и супротстављања (не трансцендија). Разлика двају приступа изражава се питањима на које теорија правде треба да одговори. Главни задатак, према Смиту, био је – доћи до сазнања како се може постићи правда у друштву, док је Ролс (Rawls), пре свега, тежио да да одговор на питање – како одредити идеално праведне институције. Смитов приступ има двоструки ефекат. Као прво, Смит примењује упоређивање, а не трансцендију. Као друго, он се усредсређује на форме стварне реализације правде у друштву, а не само на институције и правила. Узимајући у обзир расподелу моћи у (савременој) политичкој филозофији, може се потврдити да Смитов приступ претпоставља радикалну преформулацију теорије правде.

Детаљно сам проучавао теорију правде у књизи *Идеја правде*. Овде издвајам, за размишљање, једну специфичну црту Смитовог приступа, централну за теорију коју сам предложио. Реч је о институционалној сфери која мора да постане део теорије правде: шта је потребно урадити да би се дошло до непристрасности као једног од основних захтева теорије правде?

5

Смитов мисаони експеримент разматра методику „непристрасног посматрача“, који може бити познат или непознат. Тако дефинисана идеја разликује се од других могућих позиција у оквиру теорије друштвеног уговора, у складу са којом је само неопходно познавати гледишта људи у друштву, у коме се тај уговор закључује. Испитивање „рефлексивне равнотеже“ коју спроводи Ролс у својој структуралној теорији „правде као част“, може да укаже на одговарајућа гледишта странаца о понашању чланова друштва

у којем је осмишљен тзв. „излазни положај“ (Rawls 1971). Метод „непристрасног посматрача“ довео је Смита до „открића отворене непристрасности“, супротне од „затворене непристрасности“ укореење у традиције друштвеног уговора, који ограничава спектар могућих гледишта о неком питању уговором или ставом суверене државе.

Разумљиво је да су Смит и Кант могли много да кажу о значењу непристрасности. Смитово представљање ове идеје мање је важно за савремену моралну и политичку филозофију, него све постојеће тачке сукоба у приступима Смита и Канта. У ствари, методика „непристрасног посматрача“ има кључну улогу у анализи појмова непристрасности и части, толико важне за мислиоце европског просветитељства. Смитове идеје утицале су на филозофе просветитељства. Из преписке Херца са Кантом, познато је да је Кант добро познавао *Теорију моралних осећања* (и да је убеђеног Шкотланђанина звао Енглез Смит⁶⁾). Ову преписку су водили до објављивања класичних Кантових радова из етике (*Основе метафизике моралности* и *Критика практичног ума*) и сасвим је могуће да је Смит утицао на Канта.

У овом контексту мене интересује не само сличност у идејама између Смита, са једне стране, и позиције Канта и Ролса, са друге стране, већ и њихове разлике. Смит је унутрашњи дијалог између чланова друштва, сматрао темом која заслужује пажљивије изучавање у контексту потребе за необазирањем на мишљење других људи чак и друштва. Смит је писао: „Не можемо да судимо о разлозима које нас покрећу или који изазивају у нама одговарајућа осећања, ако их се не ослободимо и на њих гледамо са неке дистанце. Неопходно је постало да их видимо очима незаинтересованог човека и са такве тачке гледишта са које би он вероватно гледао на њих“ (Smith 1975 [1790], 110).

Ролс у први план поставља однос личности према друштвеним нормама, а своје испитивање ограничава у оквирима друштвене групе. У том односу методика „затворене непристрасности“ може се у теорији Ролса показати ограниченом. Зато се поставља питање: зашто ми, уопште, говоримо о недостацима таквог приступа? Стварно, уколико је критика на адресу Ролса долазила и од филозофа – комунараца и од присталица културног партикуларизма, ограниченост теорије Ролса може се сматрати њеном предношћу а

6) Види: Raphael и Macfie 1975, 31.

не недостатком. Ја бих у корист овоме истакао две битне ствари о томе да јавна дискусија о правди мора изаћи из оквира изолованог друштва. Прва се односи на важност интереса других људи „комшија како далеких тако и блиских“ у спречавању неправде према оним који не долазе из посматраног друштвеног система. Друга, се односи на постојање перспектива којима би се ширили погледи на постојеће принципе. На ове перспективе нужно је рачунати да би се избегло непромишљено сужење вредносних хоризоната што би користило представницима локалних (интересних) група.

Први доказ о узајамној зависности интереса могао би бити очигледан за Смита. То показује, на пример, његово интересовање за историју злочина у време Британске владавине у Индији, укључујући глад из 1770. Овде не би пристајала концепција правде, заснована на друштвеном договору са Британцима. Ови проблеми актуелни су и данас. Економска политика САД-а утиче како на живот Американаца тако и на живот грађана других земаља. Ако је нека тема на самиту „велике двадесеторице“ у Лондону, априла 2009. добила значење оријентира, онда је узајамна зависност држава у глобалном свету неопходна. Реакција САД-а на варварске нападе 11. септембра у Њујорку утицала је на живот стотина милиона људи у свету, а не само у Ираку и Авганистану. Наведимо други пример: спид и њему сличне епидемије премештају се са континента на континент, из земље у земљу, а лекови произведени само у одређеним земљама постају важни за живот и слободу свих људи на свету. Овде се треба подсетити политике за очување животне средине која је усмерена на ублажавање последица глобалног загревања.

Узајамна зависност се јавља када осећање неправде у једној земљи утиче на слободу и живот житеља других држава. „Неправда било где угрожава правду свуда“, писао је Мартин Лутер априла 1963. у Бирмингенској тамници⁷⁾. Незадовољство изазвано неправдом у једној држави, може се брзо проширити и на друге државе. Односи који су пре постојали само између првих суседа, данас су карактеристични и за удаљене регионе које повезује трговина, култура и наука. Зато се у савременом свету тешко могу ограничити најразличитији интереси и вредности као типични за једно друштво.

7) О односу глобалне и локалне правде види: The Autobiography of Martin Luther King, Jr. N.Y.: Intellectual Properties Management; Warner Books, 2001.

6

Говорећи о узајамној зависности интереса мора се споменути и други доказ, у корист „отвореног“ приступа анализи потраге за непристрасношћу, који ће помоћи да се избегне могућа ускост и локална интерпретација вредности. Очигледно да ако трагамо за правдом у границама конкретне територије земље или региона, то допушта да се појаве контрааргументи, који једва да су се појавили у оквирима локалне политичке дискусије, али је могуће да су настали изван региона и са позиција непристрасног посматрача. Управо таквим ограниченим погледом везаним за националну традицију, Смит је супротставио своју доктрину „непристрасног посматрача“, третирајући је као мисаони експеримент: понављати питање – како би нека пракса или процедура изгледала са тачке гледишта незаинтересованих људи како у удаљеним тако и у блиским земљама?

Смит се посебно трудио да избегне ограниченост у правној науци и у моралним и политичким расправама. У *Теорији моралних осећања* у глави „О утицају мода и обичаја на осећање моралног одобравања или неодобравања“ наводи различите примере како уско гледање учлауено унутар неког друштва може бити описано у дискусији.

„[...] убиство новорођене деце био је обичан чин скоро свих племена старе Грчке, чак и за Атињане најпросвећеније међу њима. Ако је отац из било ког разлога наилазио на потешкоће у васпитању детета, он никоме није одговарао ако би га излагао глади или бацао дивљим зверима. Овај обичај постоји и данас код дивљих народа, а разуме се само они то могу да схвате и опросте. Дивљак је до те мере лишен најнеопходнијих предмета за опстанак да њему често прети смрт од глади и није у могућности да исхрани ни дете ни себе: зато нема ничег чудног у томе што он често прекида такав живот. Човек који бежи од непријатеља са којим није у могућности да се бори и који се лишава свог детета да би што брже побегао, разуме се заслужује наш опроштај, јер би покушавајући да спаси дете могао да пружи себи само утеху да умре заједно са њим. И зато нема ничег чудног што су дивљи народи сачували право одлучивања: могу ли или не да васпитавају своју децу? Касније у Грчкој, ово страшно право било је препуштено родитељима да га примењују из интереса и користи, за шта у то време нису имали

никакво оправдање. Непрекидајући обичај, учврстио је до те мере ово ужасно право које није само допринело изопаченошћу моралних правила обичних људи, већ против њега, према друштвеном схватању, нису смели да иступе чак ни филозофски научници. Тако је Аристотел држао да грађанске власти у неким случајевима, могу да подрже ово правило. Платон је, такође, био истог мишљења, иако су његова дела изузетно надахнута осећањем дубоког човекољубља“ (Smith 1975 [1790], 210).

Смит је сматрао да на осећања треба гледати са дистанце да би се могао испитати утицај не само апсолутног интереса, већ и власти коју су традиција и власт укоренили.

Нажалост, о децеубиству у Старој Грчкој, може се и сада просуђивати јер има примера које наводи Смит, а који су актуелни за сав савремени свет. Нарочито је Смит истрајавао у томе да казна мора бити праведна у „очима целог човечанства“ (Smith 1982 [1762-1763], 104). Не тако давно на Југу Америке био је распрострањен линч и сматрао се потпуно праведним. Метод посматрања „са дистанце“ може бити од користи данас при разматрању различитих проблема: од каменовања жена које су прекршиле брачну верност у талибанском Авганистану до самоиницијативног прекида трудноће, иако је зачеће детета женског пола у Кини, Кореји и неким деловима Индије⁸⁾ забрањено смртном казном. У Кини и САД-у независно од празника извршења смртних казни се спроводе као и раније. Данас Кина, САД, Иран и Саудијска Арабија налазе се на четвртном месту по броју извршених казни испред Пакистана. Затвореној непристрасности јасно недостаје квалитет интелектуалног рада захваљујући којем непристрасност и поштење немају такво значење за теорију правде.

Питање о перспективама оцењивања са стране је важно у контексту садашњих дискусија у САД. На пример, у Врховном суду водио се спор о законитости смртне пресуде за преступе које су начинили малолетници. Тражење правде, која се остварује у земљи каква је САД, не може бити независно од става других делова света, од Европе и Бразила до Индије и Јапана. Незнатном већином гласова у Врховном суду изгласано је да се не одређује смртна казна малолетнику, чак и ако до извршења долази после наступања пунолетства. Коментаришући донесену пресуду судија Скали је изјавио да је већина код доношења пресуде била склона да „сле-

8) О овоме види мој рад “The many faces of gender inequality“ (2001)

ди савет сличан савету мислећих људи из других држава“. Већина америчких судија, се позивала на мишљење других држава по питању овог проблема што може да доведе под сумњу објективност пресуде. Говорећи о сличним проблемима, морамо се сетити Смита, који је тврдио да је неопходно пажљиво размотрити питање „са дистанце“ и да је управо у томе неускративо својство технике „непристрасног посматрача“. На оправданост децеубиства у античкој Грчкој о чему је писао Смит, очигледан је утицај недостатка знања о искуству других друштава, где су сличне радње забрањене, а да друштво није упало у хаос. Осим локалног знања, чија је вредност неспорна, и глобално знање има свој значај које се може срести у дискусијама о локалним вредностима и пракси.

По Смиту, метод „непристрасног посматрача“ не тражи, ослушкујући туђе гласове, да се, при томе, испоштује сваки суд који долази споља. Спремност да се изуче аргументи, изнешени било где, није исто што и спремност да се сваки од њих и примени. Можемо да не прихватимо многе од тих судова, понекад и све, али супротна мишљења, способна да измене наш однос према традицији, као дела наше културе, свеједно постојаће. Докази који се могу с почетка примити као „инострани“ (нарочито ако они, уистину, одавно долазе из других земаља) могу да обогате наше судове ако се потрудимо да их правилно усвојимо. Многи грађани САД-а или Кине могу бити равнодушни према забрани смртне казне у другим земљама у великом делу Европе и у већини америчких земаља (фактички САД су јединствена земља америчког света, где се систематски остварују казне грађана). Ипак, ако су аргументи против примене смртне казне чврсти, има смисла размотрити их.

7

У закључку желим да кажем да је могуће разматрање Смитових идеја, како са тачке гледишта савременог друштва, тако и према њиховом утицају на природу људског друштва у целини тј. савременог света. Никада нећу престати да се одушевљавам ширином Смитових погледа који не губе на актуелности. Могуће је да се поређење Смита са Шекспиром учини преувеличано, али, моје је мишљење, да ипак постоји нешто заједничко: обојица нам пружају руку. Ако, стварно, учавамо, необичну дубину мисли, неопходно је одати им признање класичара, по заслуги.

ЛИТЕРАТУРА

- Auden Hugh. 1947. Under which lyre: a reactionary tract for the times. *Harper's Magazine*, June: 508-509.
- Bentham 1843a. To Dr. Smith, on projects in arts, &c. In *The works of Jeremy Bentham*, ed. John Bowring. Edinburgh: William Tait, vol. 3: Letter XIII.
- Bentham 1843b. Of wealth. In *The works of Jeremy Bentham*, ed. John Bowring. Edinburgh: William Tait, vol. 3: Chapter III.
- King, Martin Luther. 2001. *The autobiography of Martin Luther King, Jr.*, ed. Clayborne Carson. New York: Werner Books.
- Raphael, D. D., and A. L. Macfie. 1975. Introduction. In Adam Smith's *The theory of moral sentiments*, eds. D. D. Raphael, and A. L. Macfie. Oxford: Clarendon Press.
- Rawls, John. 1958. Justice as fairness. *Philosophical Review*, 67 (2): 164-194.
- Rawls, John. 1971. *A theory of justice*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Rawls, John. 1993. *Political liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Runciman, W. Garry. 1966. *Relative deprivation and social justice: a study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*. London: Routledge.
- Sen, Amartya. 1986. Adam Smith's prudence. In *Theory and reality in development: essays in honour of Paul Streeten*, eds. Sanjaya Lall, and Frances Stewart. London: Macmillan, 28-37.
- Sen, Amartya. 1987. *On ethics and economics*. Oxford: Blackwell.
- Sen, Amartya. 2001. The many faces of gender inequality. *The New Republic*, September 7; and *Frontline*, 18.
- Sen, Amartya. 2009a. Capitalism beyond the crisis. *New York Review of Books*, 56 (5).
- Sen, Amartya. 2009b. *The idea of justice*. London: Allen Lane, and Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Smith, Adam. 1975 [1759, 1790]. *The theory of moral sentiments*, eds. D. D. Raphael, and A. L. Macfie. Oxford: Clarendon Press.
- Smith, Adam. 1976 [1776, 1789]. *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, eds. R. H. Campbell, A. S. Skinner and W. B. Todd. Oxford: Clarendon Press.
- Smith, Adam. 1982 [1762-1763]. *Lectures on jurisprudence*, eds. R. L. Meek, D. D. Raphael, and P. G. Stein. Indianapolis: Liberty Press.
- Stigler, George. 1971. Smith's travel on the ship of state. *History of Political Economy*, 3 (Fall): 265-277.

- Stigler, George. 1981. Economics or ethics? In *The Tanner lectures on human values*, vol. 2, ed. Sterling M. McMurrin. Salt Lake City: University of Utah Press, 1-31. Townsend, Peter. 1979. *Poverty in the United Kingdom*. Harmondsworth: Penguin.

Овај рад је примљен 25. марта 2014. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 2. јуна 2014. године.